

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

13

Mykolas Römeris

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

Giedrius Subačius
Antanas Tyla

SUDARYTOJAI:

Egidijus Motieka
Rimantas Miknys
Vladas Sirutavičius
Raimundas Lopata

*Redakcinė kolegija dėkoja Lietuvos istorijos institutui ir
Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

©Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 1996
©Lietuvos istorijos institutas, 1996

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-02-2

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. STRAIPSNIAI. STUDIJS.	
<i>Vytautas Aleksiejūnas</i> IŠ RŌMERIŲ GIMINĖS GENEALOGIJOS	10
<i>Steponas Deveikis</i> RŌMERIŲ BAGDONIŠKIS	16
<i>Mindaugas Maksimaitis</i> MYKOLO RŌMERIO KELIAS Į PILIETIŠKUMĄ	24
<i>Zbigniew Solak</i> MICHAŁ RŌMER I MASONERIA WILEŃSKA (1911–1915)	35
<i>Raimundas Lopata</i> ANTRASIS TAUTŲ PAVASARIS IR MYKOLO RŌMERIO LDK ATKŪRIMO KONCEPCIJA	46
<i>Vladas Sirutavičius</i> DVI LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO INTERPRETACIJOS (MYKOLAS RŌMERIS IR JUOZAPAS ALBINAS HERBAČIAUSKAS)	54
<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS (LDK) ATKŪRIMO, BALTŲ VIENYBĖS PROJEKTAI IR MYKOLAS RŌMERIS	80
<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RŌMERIO LIETUVOS VALSTYBINGUMO KONCEPCIJA IR PASTANGOS JĄ ĮGYVENDINTI 1911–1919 METAIS	88
<i>Česlovas Laurinavičius</i> MYKOLAS RŌMERIS – LIETUVAI, ARBA DAR KARTĄ APIE LIETUVOS PILIETINIO PAVELDO PROBLEMĄ	114
<i>Vygintas Bronius Pšibilskis</i> MYKOLAS RŌMERIS – POLITIKOS STUDIJŲ LIETUVOJE INICIATORIUS	122

<i>Rimantas Miknys</i> MYKOLO RÖMERIO INDĒLIS Į KLAIPĒDOS KLAUSIMO SPRENDIMĄ HAGOS TEISME	133

II. SVARSTOME PROBLEMĄ: TĀRP ISTORINĒS IR ETNOGRAFINĒS LIETUVOS.

<i>Saulius Pivoras</i> LIETUVOS LENKŲ IR LATVIJOS VOKIEČIŲ VAIDMUO NACIONALINĒS KONSOLIDACIJOS PROCESUOSE	140

<i>Darius Staliūnas</i> TADO VRUBLEVSKIO POLITINĒS MINTIES BRUOŽAI	150

<i>Vytautas Berenis</i> LIUDVIKO ABRAMOVIČIAUS IR MYKOLO RÖMERIO XX AMŽIAUS LIETUVOS VALSTYBĒS IDĒJOS KLAUSIMU	171

III. PUBLIKACIJOS.

MYKOLO RÖMERIO AUTOBIOGRAFIJA <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	180

TRYS DOKUMENTAI IŠ M. RÖMERIO ASMENS BYLOS <i>Parengė Mindaugas Maksimaitis</i>	228

MYKOLAS RÖMERIS LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS <i>Parengė Egidijus Motieka</i>	244

STRESZCZENIE	255

ZUSAMMENFASSUNG	269

SUMMARY	285

TRUMPINIAI	299
ASMENVARDŲ RODYKLĒ	300
VIETOVARDŲ RODYKLĒ	309

Mykolas Römeris

LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS

Parengė Egidijus Motieka

Šis Mykolo Römerio straipsnis buvo išspausdintas 1909 metais, pradžioje lenkų, po to ir lietuvių spaudoje. Jau tuomet jis sukėlė didžiulį ažiotažą ir tarp Lenkijos lenkų, ir tarp Lietuvos lenkų bei lietuvių. M. Römeris pateikia trumpą Lenkijos ir Lietuvos santykių istoriją nuo XIV a. pabaigos iki XIX a. vidurio: aptaria ankstyvųjų viduramžių Lietuvos imperialistinę politiką, jos kultūrinį atsilikimą, rusų ir lenkų kultūrų įtaką Lietuvai XIII–XVI a., Lietuvos bajorijos laipsnišką lenkėjimą XV–XVIII a., Lenkijos siekius paversti LDK savo provincija ir t. t. Po to šis klausimas transformuojamas nuo Lietuvos ir Lenkijos politinės koegzistencijos istorijos į XIX a. antrojoje pusėje prasidėjusį lenkų ir lietuvių konfliktą: nagrinėjamos jo prielaidos, priežastys, socialinės, kultūrinės ir politinės sąlygos.

Labiausiai straipsnyje akcentuojamas pilietinės visuomenės klostymasis Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Politines prielaidas šiai problemai spręsti M. Römeris jau buvo išdėstęs savo ankstesniuose darbuose – „Etnografiniai-kultūriniai santykiai Lietuvoje“ (*Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków, 1906) ir „Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“ (*Litwa. Studium o odrodzeniu naródu litewskiego*, Lwów, 1908), taip pat daugelyje poleminių straipsnių, pasirodžiusių Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos lenkų spaudoje 1906–1908 m. Šiame straipsnyje jis tiesiai nurodo, kas trukdė formuoti Lietuvos pilietinę visuomenę XX a. pradžioje ir rengti sąlygas kurti konfederacinę demokratinę Lenkijos-Lietuvos valstybę. Pasak M. Römerio, tai buvo Lenkijos nacionalistai (endekai), žiūrintys į Lietuvą ir į Baltarusiją kaip į Lenkijos provincijas, lietuvių konservatoriai (tautininkai ir krikščionys demokratai), siekiantys atsiriboti nuo Lietuvos lenkų visuomenės etnolingvistiniu pagrindu arba ją tiesiog asimiliuoti, taip pat nemaža dalis Lietuvos lenkų (dvarininkai, profesionalai inteligentai, smulkieji bajorai), nesuprantančių lietuvių nacionalinio judėjimo siekių.

Šis M. Römerio straipsnis – tai kartu ir futurologinė studija. Tuo jis skyrėsi nuo gausybės XX a. pradžioje periodinėje spaudoje pasirodžiusių knygų ir straipsnių apie lietuvių ir lenkų nesutarimus, kur dažniausiai

būdavo apsiribojama (išskyrus pavienių autorių darbus – Konstancijos Skirmuntaitės [Konstancja Skirmuntt], Romano Skirmunto [Roman Skirmuntt], Boleslovo Jaloveckio [Bolesław Jałowecki], Otono Zavišos [Otton Zawisza]) tuometinės padėties konstatavimu. M. Römeris pateikia savo įsivaizduojamą Lietuvos politinės-socialinės struktūros modelį, kuris, jo nuomone, Lietuvos ir Baltarusijos pilietinės visuomenės pamatu ir pratęstų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorines tradicijas, ir kartu netrukdytų lietuviškai kalbančios visuomenės tautinei-kultūrinei ir politinei saviraiškai. Didžiausias viltis M. Römeris siejo su Lietuvos demokratų partija, Lietuvos valstiečių sąjunga ir Lietuvos socialdemokratų partija, taip pat su krajojėvų visuomeninės politinės srovės šalininkais ir kol kas dar silpnu baltarusių nacionaliniu sąjūdžiu. Itin daug dėmesio jis skyrė lietuvių politinėms jėgoms ir lietuvių nacionaliniam sąjūdžiui apskritai. M. Römeris suprato, kad nors lietuvių nacionalinis judėjimas kilęs iš „etnografinės“ lietuvių tautos saviraiškos, tačiau jau yra suvis savarankiškas, turintis visiškai susiklosčiusią politinę struktūrą ir galintis pratęsti Lietuvos (LDK) valstybingumo tradicijas. Taigi autorius šiame straipsnyje teoriškai mėgino lietuvių visuomenės pilietines tendencijas įkomponuoti į LDK pilietinės visuomenės kūrimo farvarterį, tiesa, pripažindamas, kad besąlygiškai turi būti garantuota tolesnė lietuvių tautos politinė saviraiška. Vis dėlto šis Mykolo Römerio požiūris mūsų aptariamame straipsnyje dar nėra išgrynintas. Šiuos klausimus jis gvildeno visą gyvenimą.

Straipsnis 1909 m. buvo išverstas iš lenkų kalbos. Deja, nepavyko nustatyti, kokiame lenkų laikraštyje publikuotas originalas. Straipsnio kalba netaisyta.

LENKŲ IR LIETUVIŲ GINČAS

Paduodame turinį p. Mikolo Riomerio rankraščio: „Spór polsko-litewski“, – kurį autorius buvo skaitęs Peterburge Balandžio 28 d. šių metų. M. Riomer'is žinomas, kaip rimtas Lietuvos draugijinių dalykų tyrinėtojas. Jo plunksnai priguli svarbūs veikalai: „Litwa“ ir „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“; be to daug jo straipsnių yra Vilniaus 1906 m. dienraštyje – „Gazeta Wilenska“, – kurio jisai buvo redaktoriumi. Šitas naujasis p. R. rašinys jau ne mažą yra sukėlęs triukšmą lenkų laikraščiuose, bet lietuviai žino apie jį mažai. Neturėdami vietos ištisam vertimui pranešame nors jo turinį. Už daleidimą naudotis nauju rašiniu tariame čionai autoriui „ačiu“.

Red.

I.

Kad suprasti dabartinį lenkų ir lietuvių ginčo paėjimą, turime pažiūrėti į lietuvių tautos praeitį.

Savystovis lietuvių tautos apšvietimo (kultūros) išsiplėtojimas buvo sustabdytas pačioje pradžioje tautos istorijos. Kryževių ir Kardininkų užpuolimai privertė lietuvius skubintis telktis į krūvą, į vieną valstiją, kad apsiginti nuo pražuvimo. Umu laiku lietuviai iš tikrųjų susivienija į vieną stiprią viešpatiją, kuone visa valdžia kurios pereina į rankas Didžiojo Kunigaikščio. Lietuviai su pasisekimu ginasi nuo užpuolikų. Bet koksai valstybės sustiprėjimas neišaina ant naudos savystoviam tautiškam apšvietimui (kulturali). Didesnėji tautos pajiegų dalis tenka valstybės (valdžios) tarnavimui. Valstybė taip tariant ėda tautos spėkas ir stojasi priežastimi tolymesnio tautos nupuolimo. – Ne be to, kad čionai neprisidėjo ir kitokios dar priežastys.

Susitvėrusi lietuvių valstija, išpradžių apsigynimui nuo pražuvimo, neuzilgo sustiprėjusi pati stojasi užpuolike. D. Kunigaikščiai, turėdami vieni savo rankose visą tautos galybę, neapsieina vienu apsigynimu, bet patįs užkariauja plačias rusų žemes.

Apsilpnytas nuopirmiau smarkiu valstybės augimu tautiškas lietuvių gaivalas (elementas) greitai pasiduoda rusų įtekmei: įstatymų sutaisymas eina pagal rusų būdą, valdiškoji kalba rusiška.

Lietuvos valstija pabaigoje XIV šimtmečio, kada ji susivienijo su Lenkija, jau yra labai rusiška. Tolymesnis besivaržymas Lietuvos valstijos gyvenime eina daugiausia tarp rusų ir lenkų įtekmių, pasiliekant lietuviškam tautiškam elementui šalyje.

Stabmeldystės nykimas stojasi vėl nauja priežasčia lietuvių tautiško nupuolimo. Tikėjimas umu laiku nesiduoda permaintyti. Tauta tik pamažu persiima naujais tikėjimiškais supratimas. Kad tikėjimas prigytų, įeitų į tautos kraują, reikalinga pačiai tautai persidirbti. Reikia, kad seni įpročiai, įtikėjimai, apsiėjimai susilietų su naujomis idėjomis. Nelengva buvo susitaikyti stabmeldystei su katalikybe. Daug turėjo pereiti vidurinių susirėmimų, iki lietuviai persiėmė krikščionių tikėjimu. Daug tautos pajiegu apversta tam tikėjimui persidirbimui arba persilaužimui. Tautos persilaužimas (krizis) pasididino dar luominias santykiais. Prieš susivienijimą su Lenkija Lietuvos bajorai beveik visame kame prigulėjo nuo Didžiojo Kunigaikščio valios. Lenkijos gi bajorai jau tuomet buvo įgiję plačią liuosybę. Per tai augštesnieji lietuvių sluogsniai (bajorija) lipte lipo prie lenkų bajorų. Per politišką susivienijimą su Lenkija Lietuvos bajorija igija liuosybes, didelę įtekmę ant valstijos reikalų: nēr dyvų, jei ji persiima neužilgo lenkų bajorų kalba, papročiais (kultura).

Neskaitlingas lietuviškas bajorų gaivalas, nuo seniau paalsintas įvairiomis kovomis, kaip viduje taip ir iš lauko pusės, pasidavė rusų ir lenkų kultūros įtekmui ir susiliejo su jais.

Bajorų sulenkėjimas nelygiai ėjo. Juo gilyn į Žemaitiją, juo sulenkėjimas mažesnis, juo bajorai artymesni prie lietuviškos liaudies.

Tautiška lietuviška kultūra užsiliko žemiausiuose valstiečių sluogsnuose – liaudyje. Nustumta nuo politiško gyvenimo (nuo valdymo) prikalta prie žemės darbo, neturėdama artymesnių susinesimų su apšviestiesniais luomais, liaudis mažiausia pasidavė svetimai kultūrai. Krikščionių tikėjimas tik pamažu prie jos priėjo ir išlengvo susivienijo su senoviskomis stabmeldžių pažiūromis. Liaudis nenutautėjo, per amžius sutvėrė tam tikrą lietuvišką tautišką tipą ir savo ypatingo veido nenustojo.

Matome, kad lietuvių bajorija nuo senovės ėjo vienu keliu, liaudis-gi žengė kitu keliu.

Pagalios senoji lietuvių liaudies stabmeldiška kultura pilnai susitaikė su krikščionyste.

Pasibaigus šiam darbui, atsiradus iš vakarų Europos demokratiškiems judėjimams, pasiliuosavus vergijos pančiams, pasirodo pradžia lietuviškų liaudies spauzdinių (knygų). XVIII šimtmečio pabaigoje pasirodo 2 pirmutiniai lietuviški tautiški dainiai – Duonelaitis ir Strazdas. Pirmojoj pusėj XIX šimtmečio lietuvių tautiškas judėjimas auga. Iš pradžių matosi tik noras šviesti žmones; apie tai, kad Lietuva kada nors galėtų pati valdytis,

turėti savo atskyrus įstatymus – nėr nei kalbos. Tik vienas Daukantas prajautė, kad lietuviai gali ir politiškai būti atskira tauta. To judėjimo pradžioje matome ir bajorus lietuviškai rašant; iš liaudies išseina dar ne daug darbininkų, bent jie skaičiumi neperviršija bajorų. Liaudis judėjime nedaug dar užima vietas.

Tik su Ivinskio kalendoriais prasideda platesnis liaudies dalyvavimas tame tautiškame darbe. Atsiranda daugiau skaitytojų, daugiau liet. spaudinių. Bet čionai Muravjovo persekiojimai, ypač-gi lietuviškos spaudos uždraudimas, laužo pradėtą apšvietimo darbą. Iš kitos-gi pusės baudžiavos sugriuvimas tuo pačiu laiku duoda naują galybę lietuvių atgijimo ugiui. Muravjovo darbai ne sunaikina pradėto darbo. Priauga iš liaudies išėjusi inteligentija. Tautiškas lietuvių atgijimas atsistoja ant stiprių pamatų. Pasirodo 1883 m. „Auszra“. Studentų draugijos paima judėjimą į savo rankas. Varydami toliau tautos atgijimo darbą jie prideda nuo savęs ir naujieną – eina jie prie savystovės Lietuvos. Pirmiau buvo tik platinimas apšvietimo (kultūros), nuo „Auszros“-gi nuosekliai žengia pirmyn ir politiškai – tautiškas susipratimas.

Nuo šio laiko prasideda naujieji tautiški ir draugijiniai nesusipratimai tarp lenkų ir lietuvių.

Ar patinka kam, ar nepatinka, bet turi kiekvienas pripažinti, kad Lietuvių Tauta (Naród Litewski), susitvėrusi iš liaudies, dabar yra, ir su tuomi reikia skaitytis. Tiesa, toji Tauta dabar dar nestipri. Bet žmonės, kurie garbina ne vien medžegišką (fizišką) galybę, kurie nepersieme didžiųjų valstijų tvirtybe, moka užtėmyti pradžią busiančių tosios Tautos darbų. Menku daiktu laikyti Lietuvių Tautą dabar neišpuola. Juo labiau turi atsidedę prisižiūrėti lietuviams Lietuvos lenkai.

II.

Nesutikimuose lenkų ir lietuvių viena iš svarbiausių vietų užima lietuvių klėrikalai. Jų viešpatavimui labiausia tinka perdėm tamsios avelės, kurios be kokios kritikos priima savo piemens žodžius. Luominis minių susipratimas ir apšvietimas klėrikalams netinka, nes pakirstų tą šaką, ant kurios jie sėdi. Čionai atsirado svietiški radikalai inteligentai (pirmeiviai), kurie ėmė šviesti minias. Kunigija, pamačiusi kad jos ant tų minių įtekmė krinta, pradėjo kovoti su svietiskąja lietuvių inteligentija. Kad prilaikyti prie savęs žmonių minias, reikėjo joms šį tą duoti. Reikėjo nukreipti jų mintis į ką-kitą. Na ir atrasta, kad geriausia bus kurstyti jos prieš svetimtaučius, prieš lenkus. Lietuvių klėrikalų gana sunkus padėjimas, daug sunkesnis, meg kitose šalise, kur gyventojai vienos tautos. Tenai klėrikalai, besididinant amonių susipratimui, gal dar aplaikyti savo galybę, susi-

dėdami su didžturčiais (dvarininkais) prieš radikalų inteligentiją. Lietuvoj-gi klėrikalai išvien eidami su lenkais dvarininkais (bajorais) visiškai turėtų nustoti įtekmės ant lietuvių žmonių. Bajorų lenkystė neduoda lietuvių klerikalams eiti išvien vieniems su kitais. Suprantama, kad klėrikalai gali skaityti tą bajorų lenkystę, per nedovanotiną sau skriaudą. Lietuvių klėrikalai per tai prisispyrę reikalauja, kad bajorai metę lenkystę pereitų į lietuvių pusę. Už tai klėrikalai apsiima pagelbėti bajorams pasilikti posenovei žmonių vadovais. Bet kad bajorai nemeta lenkystės, tai klėrikalai noru nenoru prilaiko turtingesnę valstiečių dalį ir stengiasi visokiais būdais neišleisti iš savo rankų plačių minių vadovystės, idant nepaimtų viršų radikalai inteligentai. Teisybė, ne visi kunigai varo tokią demagogų politiką, bet dauguma. Yra tarpe jų ir tokių, kurie budami tikrais žmonių sunumis gina teisingus žmonių reikalus, neša tikėjimo patarnavimus, yra gerais demokratais, nesirupina vien kunigijos viešpatavimu. Jie drąsiai kovoja su lenkų svietiškais ir dvasiškais didžiunais už lietuvių teises bažnyčiose, ypač Vilniaus vyskupystėje. Nuopelnai šios kunigijos dalies neužginami.

Pati lenkų inteligentija, ne mažai prisidėjo prie padidinimo vaidų tarp lenkų ir lietuvių. Pripratusi nuo seniau laikyti lietuvių lenku, ji iškarto negalėjo suprasti, kodėl lietuviai ėmė skirtis nuo lenkų ir eiti savais keliais. Lenkų visuomenė, kentėdama pati visą sunkybę Muravjovo aprusinimo politikos, pirmučiausia pamislijo, kad toksai lietuvių atsiskyrimas, tai „maskolių darbas“. Tiesa, dalis lenkų neužilgo susigriebusi suminkštino tokį bajorų lietuvių apšmeižimą ir lietuvių judėjimui surado naują bet visgi peiktiną vardą „lietuvių atsiskyrimas (separatizmas)“. Čionai buvo didelė lenkų klaida. Negali būti atsiskyrimo tenai, kur niekad nebūta susivienijimo. Juk su Lenkija buvo susivieniję tik augštesni lietuvių sluogsniai, patis-gi prasti žmonės niekados nei prie kokios vienybės nepri gulėjo. Besivaidydami toliau su lietuviais lenkai ėmė pravardžiuoti juos „litvomanais“, t.y. pamišusiais iš meilės Lietuvos. – Taip maž-daug pasielgė su jaunu lietuvių tautos judėjimu Lenkijos visuomenė.

Truputi kitaip buvo pas Lietuvos bajorus. Lietuvių judėjimas čionai ėjo ne tik prieš senovės įpratimus ir atminimus, bet ir prieš patį vietinį bajorų luomą. Valstiečiai kilo iš miego, vienijosi, pradėjo nesiduot bajorams vest save posenovei. Čionai bajorams pasirodė ne tik „atsiskyrimas“, „litvomanija“, bet ir „chlopomanija“, tai reiškia, buk agitatorių kruvelė pradėjusi kelti tamsias valstiečių minias prieš vyresnius jų brolius-bajorus – chlopus prieš ponus: tame esąs ir visas judėjimas. Taip manė Lietuvos bajorai ir užpuldavo už tai ant vietinių lietuvių patrijotų arba, anot bajorų, „chlopomanų“; iš jų artymiausi buvo kunigai. Prasi-dėdavo nesutikimai tarp dvaro ir klebonijos. Ant galo taip viskas susi-

maišė bajorų galvose, jogei visai negalėdavo atskirti, kame čia dalykas to lietuvių judėjimo. Tiesą pasakius, prasti žmonės iš tokio dvaro su klebonija nesutikimų turėdavo naudą. Abidvi pusės besipiaudamos naikino savo didybę žmonių akise ir tuo padėdavo žmonėms atsiliuosuoti nuo priprasto anų jungo. Iš kitos pusės tarpe savęs besivaidydami dvaras ir klebonija ne kartą turėdavo rupintis įgyti valstiečių prielankumą. – Abelnai imant Lietuvos bajorai neįstengė suprasti lietuvių judėjimo ir ikišiol neišsidirbo vienodo jo supratimo. Tiesa, šviesiausioji ir labiausia demokratiška bajorijos dalis, kuri lengviau už kitas būtų galėjusi lietuvių judėjimą suprasti, sukilimui 1863 metų nenusisėkus, liko prašalinta iš Lietuvos.

Po 1905 m., kada judėjimas apėmė plačias lietuvių minias, kada patsai judėjimas galėjo atvirai pasirodyti, daugumai bajorų jisai paaiškėjo. – Viena bajorų dalis dabar mano, kad lietuvių judėjimas galima pergalėti tik per aštrią kovą lenkystės su lietuviyste, kad augštesnė lenkų kultūra turi užslopinti lietuviškąjį judėjimą, ir galų gale bajorai pasiliks Lietuvoj ponais posenovei, tik kiek švelnesniais. Šitie arba kitaip tariant endekai, žinoma, negali sumažinti lenkų ir lietuvių nesutikimų. Kita bajorijos dalis bando artintis prie lietuvių judėjimo pripažindama kai-kuriuos jo reikalavimus. Tokiu budu tikisi ji susigyventi su lietuviais. Ant galo užsiliko dar ir toki bajorai, kuriems rodosi, kad visi tie judėjimai pereis ir sugrįš vėl senovė, prasti žmonelės susitaikys su bajorais ir vėl pasiduos jų vadovystei.

Taip vadinama lenkų profesionalinė inteligentija (daktarai, advokatai, mokytojai, valdininkai ir kt.) apie lietuvių judėjimą taip-pat mano, kaip ir bajorai-žemvaldžiai.

Lenkų miestelėnai mažuose miestuose Lietuvos neskaitlingi, neturėdami stiprio tautystės susipratimo jie mažai ką kliudo lietuvių tautos judėjimui. Didesniuose miestuose, ypač Vilniuj, lenkų miestelėnų daugiau randasi, jie yra tamsūs ir vargingi. Čionai jie greitai pasiduoja visokiems pigiems vadovams (demagogams), kurie lengvai sukelia tuos miestelėnus prieš kitas tautas. Vilniuj tai tikra dirva tokiems tautų vaidams.

Lietuvos smulkbajoriai prisijaučia daugiausia prie lenkų tautos, per savo senovės atminimus, atsiskyrimą nuo valstiečių, kuriuos jie laiko žemesniais už save. Jie taip sakant užima tarpą tarp lietuvių ir lenkų kultūros. Iš smulkbajorių išėjo ir dabar išeina kai-kurie lietuvių rašytojai, iš kitos-gi pusės jie duoda nemaža ir lenkų inteligentijos ir pusinteligentijos. Smulkbajoriai labai mažai pasiduoja naujoms permainingoms, laikosi senovės. Ju dalis visgi pamažu tirpsta lietuvių miniose.

III.

Apsistojant prie lietuvių tautininkų reikia pasakyti, kad neprielankumas lenkams matosi jau pačioje pradžioje tautininkų darbo - „Auszros“ laikuose. Skirtumas lietuvių-valstiečių ir bajorų-lenkų reikalų galėjo duoti pirmą priežastį lietuvių ėjimui prieš vietinius lenkus, bet tai neišaiškina lietuvių judėjimo prieš visus abelnai lenkus. Kaip jau buvo pirmiau pasakyta, visa lenkų inteligentija per nesusipratimą ar per blogą norą prisidėjo prie prilaikymo nesutikimų lenkų su lietuviais. Bet vis tai negali užtektinai išaiškinti to abelno lietuvių prieš visus lenkus ėjimo. Buvo tam ir kitos priežastis, paeinančios iš žmogaus jausmų (psichologijos). – Jaunas lietuvių judėjimas buvo sutikęs daugybę kliučių – pradėdamas nuo pašėlusių rusų valdžios persekiojimų ir baigiant tuo, kad lietuviai savo pradėtuose darbuose neturėjo ryšių (tradicijų) su šalies senove. Bedirbdami labai sunkiose sąlygose, slapta dažnai toli nuo savo šalies, neturėdami nuolatinių susisėsimų su lietuvių žmonėmis, jauzdamiesi stipriais tik savo gerais norais, išsitikėjimu savo idėjomis, ir atjautimu žmonių skriaudų, – jaunieji tautininkai ne kartą turėjo nukrypti nuo tikrojo savo kelio ir nustoti supratimo tikrųjų žmonių reikalų.

Patįs prasti žmonės, neturi kitų tautų neapikantos, neatjaučia aštraus tautų skirtingumo. Tokiu jausmu yra persiėmusi tik inteligentija. Kiek kartų patįs žmonės ištikrųjų pristodavo prie lietuvių judėjimo, tiek kartų galima buvo patėmyt, kad tuomet pranykdavo neapikanta prieš lenkus. – Taigi lietuvių inteligentijos prieš lenkus ėjimas yra tik pašalinė dalis lietuvių atgimimo judėjimo. Yra tai tik nukrypimas nuo tikrojo kelio. To niekad nereikia užmiršti.

Savo darbuose lietuviai-inteligentai rado skersai kelio stovint rusų valdžios persekiojimus ir lenkų kultūros įtekmę. Nors rusų valdžios prispaudimai buvo baisūs, nors jie suaikvodavo be reikalo daugybę lietuvių inteligentijos pajiegy, bet visgi rusinimo darbas buvo beveik bergėdzias, jis nepasiekdavo tautos dvasios. Kitaip buvo su įsisenėjusiomis pačiose tautos gilumose lenkų kultūros įtekmėmis. Nors rusų prispaudimai buvo apsilpninę lenkų galybę, bet visgi likosi daugybė lenkų kultūros liekanų, kurios buvo jau įėjusios į tautos kraują ir darydavo kliūtis lietuvių atgimimo veikėjams. Tie patįs prasti žmonės, kuriems jie dirbdavo, per lenkų kultūros įtekmę nepasiduodavo jų idėjomis. Tai ir buvo dar viena priežastis, kad lietuviai tautininkai neišsitekdavo lenkais. – Buvo net keli atsitikimai, kad kai kurie lietuviai bandė derėtis su rusų valdžia, idant susidėjus iš vieno kariauti su lenkais Lietuvoje.

Jeigu lietuvių atgimimo judėjimas iš pat-pradžių būtų buvęs po tikra žmonių priežiūra, jisai nebutų nukrypęs nuo kelio gynimo tikrųjų žmonių

reikalų. Jisai būtų ėjęs prieš valdžios suvaržymus, prieš vietinę sulenkėjusią bajoriją, bet ne prieš visus lenkus.

Nuklydimas tautininkų-lietuvių netikrais keliais privedė prie kėlimo į padangę stabmeldiškosios Lietuvos ir jos senovės valstybės, tos pačios valstybės, kuri, kaip jau pasakyta buvo, stojosi priešastimi tautos nupuolimo. Stabmeldiškosios praeities garbinimas kartu vedė su savim niekinimą visokių svetimų nors ir labai naudingų ir jau nuoseniai susigyvenusių su lietuvių kultūra atsinešimų. Toliau prieita prie tokio manymo, kad Lenkija pražudžiusi Lietuvą. Išpuola čionai, nors nuošaliai pridėti, kad: kaip neteisinga yra manyti, jog Lenkija pražudė Lietuvą, taip-pat negalima yra sakyti, jog Lenkija yra Lietuvos išgelbėtoja. Abidvi tautos buvo viena kitai naudingos ir yra atlikusios drauge nemaža didžiųjų darbų, žinoma, nebeto, kad nebutų buvę ir skriaudų. – Atsirado dar pas lietuvius tautininkus, taip tariant, Lietuvos imperializmas, kitaip – noras atgaivinti senovės Lietuvą tokiuose rubežiuose, kokiuose išrodė jiems geriausia būtų. Tokia pakraipa gretinasi su klėrikalų sumanymu sulietuvinti Lietuvos bajoriją. Čia-pat priguli ir noras vėl sulietuvinti vakarų katalikų Baltgudijos dalį, kuri yra artymoj giminytėj su etnografiškąja Lietuva. Toki norai sugražinti senovę, grįžti atgal, reikia pripažinti per neišpildomas svajones.

Patįs lietuvių žmonės visai neišreiškia tokių palinkimų. Tai matome Vilniaus Didžiojo Seimo 1905 m. nutarimuose, kur randame apgarsintą pačių žmonių valią ir istorišką lietuvių tautos teises.

Apie lietuvių radikalų inteligentiją galima pasakyti, kad ji pakildavo ir susilpnėdavo kartu su pakilimu ir nusilpimu žmonių minių judėjimo. Juo radikalų programa stodavosi artymesnė tikriems žmonių reikalams, juo mažiau matyt budavo pas juos tautiškumo ir kovos su lenkais. Vietoj to pasididindavo politiška kova prieš valdžią ir luominė – prieš bajorus, taipogi ir kova prieš klerikalus. 1905–1906 m. radikalų judėjimas kaimuose pasidarė perdėm viešpataujantis. Bet per paskutinius metus, reakcijai išivyravus ir žmonių minioms vėl nuo judėjimo pasišalinus, radikalų eilės praretėjo. – Radikalų judėjimas, su šviesia ir gražia jau praeitimi, turi žmonių tarpe gilius pamatus ir didelę ateitį tautoje. Dabar tarpe vienodų ikišiol lietuvių žmonių sluogsnų eina atskilimas vienos dalies – turtingesniųjų valstiečių. Šitas sluogsnis vis labiau linksta prie klerikalų ir tautininkų. Užtai-gi, tarp mažžemių, bežemių ir iš dalies tarp darbininkų, radikališkoji pakraipa, rodos, tvirtai įsigyvens ir žengs toliau prie pamatinių demokratiškų permainų. Per tai radikalų inteligentijos susispietimas yra labai svarbus lietuvių draugijoje.

Radikališkame žmonių judėjime prieš lenkus ėjimo nebuvo. Bažnytinių nesutikimų nėra ko skaityti, nes jie iššaukti arba demagogų, arba

skriaudimais, kurių lietuviai turi nemaža. Žmonių reikalavimai tautiškujų mokyklų, savyvaldos, ekonomiškųjų ir politiškųjų permainų – neina prieš lenkų tautą, bet kreipiasi tik prie apturėjimo pilnų lietuvių tautai prigulinčių teisių.

Apie lietuvių darbininkų judėjimą reikia pasakyti, kad jisai yra liuosiausias nuo kitų tautų neapkentimo. Tiesa, Lietuvių Social-Demokratų Partijoje galėjo kartais pasirodyti ir tautiškumo ženklai, bet tik pradžioje partijos gyvenimo, kaipo nukrypimas nuo tikrojo darbininkų kelio. Toksai nuklydimas atsitiko arba per demagogų taktiką iš konkurencijos su Lenkų Socialistų Partija (P.P.S.), kuri tuomet turėjo ir Lenkijos imperializmo žymes. – Pilnas atsisakymas L.S.D. Partijos nuo tautiškumo apsi-reiškė tame, kad ji susiliejo su vietine lenkų darbininkų organizacija į vieną šalies partiją. Nors galutinai tasai susiliejimas dar nėra užsibaigęs, bet tautiškumo apsi-reiškimai tarpe darbininkų organizacijų nykte nykste.

IV.

Ne „Aušra“ ir ne svetima politika sutvėrė dabartinius lietuvius ir jų judėjimą, bet gilios šalies išdirbystės permainos, baudžiatvė išnykimas. Šios ekonomiškosios priežastys pamažu perkeitė senąją šalies draugijinę tvarką ir pakvietė prie politikos ir kultūros darbo plačias žmonių minias. Neužginama čionai ir lietuvių inteligentijos vertė, bet dar kartą reikia pasakyti, kad Lietuvos atgijimas ne vien nuo inteligentijos prigulėjo.

Pradžioje tautiškojo lietuvių judėjimo žmonių minios, vos tik iš-po baudžiatvė jungo išsiluosuojančios, buvo maždaug vienodos. Pertai ir patsai judėjimas tuo laiku buvo daug vienodesnis, neg dabar. Daleisti reikia, kad toliau tasai judėjimas skirsis dar aiškiau į savo dalis. Susitvėrimas pasiturinčiųjų ūkininkų luomo iš vienos pusės, pasidauginimas mažazemių, bežemių ir miestų darbininkų iš kitos pusės – turi skelte skelti lietuvių judėjimą, nes kiekviena grupą turi kitokius reikalus ir kitokias pažiūras. Dabar einantis spartus išsikėlimas Lietuvos sodžių į vienasėdijas artymoj jau ateityj turi padaryti aiškų skirtumą tarp lietuvių valstiečių matomai tveriasi konservatyvų dalis iš pasiturinčiųjų ūkininkų ir radikalų, dalis iš mažazemių-darbininkų. Tuo pačiu kartu darosi ir smulkiųjų miestelėnų lietuvių skyrius ir drauge tas tautos žiedas – laisvų užsiėmimų inteligentija.

Sunku, žinoma, tikrai pranašaut, kaip eis toliau Lietuvos dalykai. Vienok, rodosi, galima dabar pasakyt, kad šių dienų grynai tautiški nesutikimai ir ginčai tarp lenkų ir lietuvių besiskirstant tautai į gilesnius luomus toliau turės visiškai kitaip apsi-reikšti. Draugijos demokratizacijai augant, kuomet vis platesnės ir platesnės žmonių minios stoja prie visuotino

šalies darbo, tuomet bus įgytos savyvaldos įstaigos, kada atsiras dirva visuomenės veikimui dėlei tikrų šalies reikalų, tuomet pasirodys pilnam savo aiškume luomų sątikiai.

Vidutiniai pasiturintis ukininkai greičiausiai sutvers tvirtą konservatyvų tautos branduolį. Jau ir šiandien klėrikalai ir konservatyvai nebereikalo jieško sau atsispyrimo šiame ukininkų luome. Jojo reikalai artymi yra dvarininkų luomo reikalams, ypač kovoje su radikalų gaivalais (mažažemių, bežemių ir darbininkų). Reikia tikėtis, kad toksai ryšis tarp pasiturinčiųjų ukininkų ir dvarininkų turės sustiprinti tarp Lietuvos lenkų taip vadinamąją šio krašto šalininkų dalį („stanowisko krajowe“) ir kartu sumažinti ikišiol viešpataujančių endekų galybę, kurie Lietuvą laiko per Lenkijos pakraščius ir savo darbą yra nukreipę už Lietuvos rybų (Lenkijon). Tokia pakraipa tarp Lietuvos lenkų ilgai gyventi negali. Ji gali laikytis tik prispaudimams ir nelaisvei viešpataujant, kuomet tautiški jausmai tolydžiui užgaudinėjami, kuomet seni įpratimai ir taip tariant įsigyvenimai (tradicijos) be paliovos erzunami ir kuomet neatsiranda tikrojo visuomenės darbo viduje šalies, pas save namie. Visokis nors ir nedidelis praplatinimas šalies visuomenės darbo turi susiaurinti endekų judėjimą tarpe Lietuvos lenkų. Negali juk daleisti, kad kokia-nors draugijos dalis norėtų pati save nusižudyti, negu tik butų nišgydoma liga apimta. Tikrieji-gi reikalai vietinių lenkų, ar tai smulkiųjų bajorų, ar tai dvarininkų, juk ne kur kitur esti, kaip tik pačioje Lietuvoje. Pertai kiekviename atsitikime, kada prisieis išvien darbuotis delei šalies reikalų, vietiniai reikalai turės užimti pirmutinę vietą ir jie pakreips visus savaip. Separatizmo (atsiskyrimo) apsiereiškimai galės rasti vietą ir toliau, bet jiems prisieis vis labiau nykti, nes žmonių minių jie nepatrauks. Stipresnis pakrypimas prie Lenkijos galėtų būti tarp Lietuvos lenkų tik tada, jei Lenkija ir Lietuva abidvi turėtų vieną politišką surėdymą, kaip tai daroma yra Galicijoje (tarp rusinų ir lenkų).

Jeigu pas Lietuvos lenkus šio krašto šalininkai pergalėtų tą dalį, kuri žiuri į Lietuvą, kaip į Lenkijos pakraščius, tai labiausia suminkštintų šios šalies tautiškus nesutikimus.